

Heimo Schwilk/Ulrich Schacht (Hrsg.) *Die selbstbewusste Nation. 'Anschwellender Bocksgesang' und weitere Beiträge zu einer deutschen Debatte.* Ullstein

Tot het Nederlandse publiek is het indertijd amper doorgedrongen, maar in Duitsland klonk twee jaar geleden alom verontrust tumult nadat Botho Strauss in *Der Spiegel* (8 februari 1993) een essay had gepubliceerd onder de titel 'Anschwellender Bocksgesang'. Strauss, een van de meest vooraanstaande toneelschrijvers van de voormalige Bondsrepubliek, deed in dit essay iets dat Duitse intellectuelen lang niet meer hadden gedaan: hij bekende publiekelijk 'rechts' te zijn geworden.

Uiterst negatief over de moderne massademocratie met haar consumentenmoraal en haar 'totalitaire' mediacultuur, waarschuwde hij voor toekomstige rampen waarvan de onheilspellende 'bokkenzang' (de letterlijke vertaling van het Griekse woord tragedie) nu al hoorbaar zou zijn, en kon slechts hopen op een 'diep ingrijpende, onder de druk van het gvaar geboren mentaliteitsverandering'. Zowel in ecologisch, politiek, moreel als sociaal-economisch opzicht hadden vrijheid en tolerantie hun kritische grens bereikt. Het democratische bestel was veranderd in een niet meer te transformeren 'systeem', dat men in een nieuw soort *innere Emigration* maar het beste de rug kon toekeren. Vereist was een 'moed tot afscheiding, een breken met de mainstream'. Het parool luidde: 'Tolerante minachting van de meerderheid' - volgens Strauss de enige manier om niet verstrikt te raken in de fatale netten van het *Infotainment*.

Strauss kreeg op een voorspelbare manier de wind van voren. Zijn bekering werd op één lijn geplaatst met de gewelddadige uitbarstingen van vreemdelingenhaat, die toen het land teisterden. Menige linkse commentator zag de slagschaduw van het Derde Rijk al over het zojuist herenigde Duitsland vallen. Zelfs de conservatieve *Frankfurter Allgemeine Zeitung* had geen goed woord over over voor Strauss' rechtse 'coming out', waaraan de lectuur van in Duitsland nog altijd heftig omstreden denkers als Martin Heidegger en Ernst Jünger niet vreemd bleek te zijn geweest.

Strauss' cultuurkritische essay kwam in feite neer op een appèl zich in Duitsland opnieuw te bezinnen op een in onbruik geraakte nationale traditie van *Innerlichkeit*, *Dichtung* en metafysica. Met het rechts-extremisme van skinheads en andere jeugdige vandalen had hij naar eigen zeggen even weinig van doen als een 'voetballiefhebber' met een 'hooligan'. 'Rechts zijn, niet uit goedkope overtuiging, uit platte motieven, maar met heel het wezen, dat is, de overmacht van een herinnering ervaren; die de *mens* raakt, minder de staatsburger, die hem eenzaam maakt en schokt te midden van de moderne, verlichte verhoudingen waarin hij zijn gewone leven leidt'. Het was hem te doen om een 'verzet tegen de totale heerschappij van het heden, die bij het individu elke *aanwezigheid* van onverlicht verleden, van historisch geworden zijn, van mythische tijd, wil roven en elimineren'.

Nadat de storm in de Duitse pers weer was geluwd, bleek dat zijn appèl niet bij iedereen aan dovemans oren was gericht. Eind vorig jaar verscheen een kloeke verzamelbundel met reacties op zijn essay, onder redactie van Heimo Schwilk en Ulrich Schacht, twee journalisten van *Die Welt am Sonntag*. *Die selbstbewusste Nation* viel tot dusver nagenoeg hetzelfde onthaal ten deel als 'Anschwellender Bocksgesang', dat

(in een langere versie dan in *Der Spiegel* stond) de bundel opent.

Een buitengewoon heterogeen gezelschap van zevenentwintig filosofen, journalisten en andere intellectuelen (onder wie Ernst Nolte, Hans Jürgen Syberberg, Gerd Bergfleth, Rüdiger Safranski en Brigitte Seebacher-Brandt, de weduwe van de vroegere Bondskanselier) komt in de bundel aan het woord en dat maakt het nog niet zo gemakkelijk het geheel te beschouwen - zoals her en der is gebeurd - als een nieuw-rechts 'manifest'. De verschillen, zowel tussen de auteurs als tussen de standpunten, zijn eenvoudig te groot. Ook van een uitgewerkt politiek program is geen sprake. Maar duidelijk is wel dat voor allen de nationale identiteit, als gevolg van *Wende* en *Wiedervereinigung*, bovenaan de agenda staat.

Dat men hierop in Duitsland zo furieus heeft gereageerd, wekt enige verbazing gezien het feit dat hetzelfde thema ook elders in West-Europa en in de Verenigde Staten (om over de Balkan en de vroegere Sovjet-Unie nu maar te zwijgen) in het middelpunt van de belangstelling staat. Zelfs in Nederland wordt erover gedebatteerd op de opiniepagina's van onze kwaliteitskranten en sommige van die bijdragen zouden in *Die selbstbenusste Nation* niet hebben misstaan. Het herlevend nationaal bewustzijn is een internationaal verschijnsel - een paradox waarvoor de auteurs van de bundel overigens geen oog blijken te hebben.

Nu is Duitsland natuurlijk in zoverre anders, dat men daar een loodzwaar verleden met zich mee torst dat elders ontbreekt. Het taboe op nationalisme, in welke vorm dan ook, is waarschijnlijk nergens zo groot als bij onze oosterburen. In menige bijdrage aan de bundel klinkt een heimelijke jaloezie mee ten aanzien van de vanzelfsprekendheid van nationaal besef en nationale trots, die men in het buitenland aanwezig acht. In Duitsland moet er worden opgebokst tegen een hardnekkig 'nationaal-masochisme' en tegen tegenstanders die de straat opgaan met spandoeken waarop 'Deutschland verrecke' staat, een kreet die *mutatis mutandis* alleen ook in België op de nodige sympathie kan rekenen.

'Geen enkel verleden, hoe duister ook, heft de toekomst op', schrijft Brigitte Seebacher-Brandt; zij verzet zich tegen de pathologische koestering van een nationaal 'Schuldcomplex', die ieder normaal nationaal zelfbewustzijn in de weg staat. Men zou beter wat meer aandacht kunnen schenken aan de Duitse democratische traditie, aan de sociaal-democraten bijvoorbeeld die in 1933 hun nee tegen Hitler lieten horen - uit vaderlandsliefde.

Om de doem van 'Auschwitz' te bezweren, die naar hun smaak te zeer wordt misbruikt voor politieke doeleinden, beroepen sommigen zich op de stellingen van Nolte in de *Historikerstreit* van zes jaar geleden. Hitlers massamoord op de joden was niet 'einzigartig', maar moet worden beschouwd als een altijd aanwezige menselijke mogelijkheid die in het verleden en in de twintigste eeuw ook buiten nazi-Duitsland werkelijkheid is geworden. De Duitse schuld is volgens Strauss 'een noodlot in de sacrale dimensie van het woord', iets wat zich niet in een à twee generaties laat 'verwerken'. Toch blijft het Duitse verleden blijft hen ook nog op een andere manier achtervolgen.

Wie de reacties in de pers leest, moet wel het idee krijgen dat het fanatieke, anti-democratische nationalisme van de jaren twintig en dertig dat doorgaans als de 'conservatieve revolutie' wordt aangeduid, onder aanvoering van Botho Strauss zijn

reprise beleeft. Inderdaad heeft het er de schijn van, gelet op de waardering voor Heidegger, Jünger, Schmitt, Klages, Freyer en andere revolutionair conservatieven, die meer dan eens wordt uitgesproken. In *Die selbstbenusste Nation* probeert menigeen deze - door het nationaal-socialisme - onderbroken traditie weer op te pakken. Maar niet in exact dezelfde vorm.

Behalve overeenkomsten zijn er namelijk ook een aantal essentiële verschillen. Opvallend is dat eigenlijk niemand de indruk wekt serieus van de parlementaire democratie of van de rechtstaat af te willen; men beschouwt zichzelf als *democratisch* rechts. Ook de *Westbindung* of het lidmaatschap van de NATO wordt niet ter discussie gesteld. Anti-kapitalisme en anti-semitisme ontbreken. En verder klinkt er veel minder martiale zelfverzekerdheid dan in de jaren twintig en dertig. Slechts één keer valt de term 'heroïsch realisme' (Jünger) en voor het overige blijft het bij de constatering dat vechten tegenwoordig 'mega-out' is. Het nieuwe nationale bewustzijn krabbelt eerder voorzichtig overeind, zich beroepend op een alom (behalve in Duitsland) aanwezige 'normaliteit' en zich intussen ontlastend van een indrukwekkende vracht aan frustratie en onbehagen.

Dat laatste geeft veel van de bijdragen een ietwat verongelijkte toon. Waarom zij wel en wij niet, is vaak de teneur wanneer links en haar dominante positie in media-land ter sprake komen. De schuld krijgt meestal een diffuus en veel te lankmoedig geworden liberalisme, dat stiekem een oogje dichtdoet als links zich aan terreur of geweld te buiten gaat, dat het moreel van de burger heeft verziekt met een maximum aan rechten en een minimum aan plichten en dat alle hogere waarden aan een gemakzuchtige scepsis heeft prijsgegeven. Daar moet verandering in komen, vindt iedereen zonder uitzondering, al wordt niet helemaal duidelijk hoe men zich voorstelt dat voor elkaar te krijgen. Het meest uitgesproken is nog Roland Bubik, die de noodzaak van betere rechtse *public relations* bepleit en van invloed op de massamedia, ook al lijkt dit moeilijk te rijmen met de door Strauss aanbevolen 'moed tot afscheiding'.

Speciale aandacht krijgen, zoals te verwachten viel, de multiculturele samenleving en de immigrantenstroom, zaken waar de 'conservatieve revolutie' zich nog niet druk om hoefde te maken. Botho Strauss schreef dat het even verwerpelijk is zich aan vreemdelingen te vergrijpen als 'horden van niet te huisvesten en niet te onderhouden mensen argeloos binnen te laten'. De auteurs van de bundel lijken het met hem eens te zijn. Het 'Multikulturalismus', evenals de gedachte dat Duitsland een 'immigratieland' zou zijn, wordt unaniem van de hand gewezen. Maar op de vraag wat er met de al aanwezige buitenlanders moet gebeuren of hoe de nieuwe aanwas moet worden gestuit, gaat niemand in.

Het is beslist niet het enige punt, waarop de schrijvers van *Die selbstbenusste Nation* het maar liever een beetje vaag houden. Men beperkt zich tot verlangens, bezorgde waarschuwingen en vrome intenties. Soms pakt dat bizar, overdreven of wel erg typisch Duits uit, zoals de lichtelijk paranoïde waarschuwingen voor een 'feministische apartheid' en het verlangen naar een nieuwe *Heimat* en een *Religion der Erde*, waarmee als ik het goed begrijp geen herstel van de oude *Blut und Boden*-ideologie wordt bedoeld. Andere keren gaat het inderdaad om heel 'normale' zaken, zoals een betere criminaliteitsbestrijding, een 'weerbare' democratie en een buitenlandse politiek

die zich niet geneert om het 'nationale belang' tot *raison d'état* te nemen, net zoals dat in Engeland en Frankrijk sinds jaar en dag gebruikelijk is.

Het belangrijkste lijkt echter te zijn dat rechts intellectueel en politiek weer *salonfähig* wil worden. Bij een normale democratie hoort, naast een linkervleugel en een centrum, ook een rechtervleugel, vinden vrijwel alle auteurs. Te lang heeft die laatste vleugel ontbroken, te lang is het intellectuele klimaat in Duitsland bepaald door het ultra-linkse gedachtengoed van onder andere de Frankfurter Schule, waarbij zo ongeveer de hele intelligentsia van de Bondsrepubliek in de leer was gegaan. Niet voor niets behoren Adorno en Horkheimer, naast Habermas, tot de belangrijkste *bêtes noires* van de bundel, in weerwil van enkele opvallende overeenkomsten.

Die overeenkomsten zijn curieus, als men er wat nader op ingaat. Opeens lijkt het verschil tussen links en rechts een verschijnsel van de oppervlakte; op een dieper niveau hebben de politieke tegenstanders wel degelijk het nodige gemeenschappelijk. Bij Strauss (en sommige anderen) is dat met name de kritiek op de mediawereld, op dat wat in *Dialektik der Aufklärung* de 'Kulturindustrie' wordt genoemd. Terwijl de 'moed tot afscheiding' een individuele, elitaire variant lijkt te zijn van Marcuses 'Great Refusal' in *One dimensional man* - een boek overigens waarin de invloed van Heidegger en Jünger nauwelijks over het hoofd kan worden gezien.

Hoe principiële en onoverbrugbaar hun politieke en ideologische verschillen ook mogen zijn, in hun cultuurkritiek vertonen zij een ongetwijfeld onbedoelde, zij 't niet helemaal toevallige verwantschap. De bezwaren tegen de massademocratie, tegen de gladde amusementscultuur en de waardering van het 'onbegrip' ('Het onbegrip wordt des te meer het privilege van het kunstwerk, dat duiding vereist en niets bedoelt') brengen Strauss, Adorno en Marcuse in elkaars gezelschap; de diverse remedies die zij bepleiten, drijven hen weer uit elkaar.

Door Strauss en zijn geestverwanten wordt geput uit een cultuurkritisch reservoir, dat in de loop der tijd door zeer vele handen is gevuld, zowel binnen als buiten Duitsland. Een reservoir vol bekende bezorgdheid over de teloorgang van normen en waarden, de verruwing van de zeden, de leegloop van de kerken, de afwezigheid van verantwoordelijke elites, de gevaren van het nihilisme, de roekeloze veronachtzaming van het kwaad, de ontkenning van het transcendente, de hedonistische overgave aan de gemakzucht, de dreigende ondergang van de westerse cultuur, et cetera. Veel daarvan is in *Die selbstbewusste Nation* terecht gekomen.

Voor wie zich zorgen maakt over deze wederopstanding van nationaal rechts in het nieuwe Duitsland is dat misschien een geruststelling. Wie minder bezorgd is en ondanks een enkele merkwaardige uitglijder geen aanleiding ziet om te twifelen aan de verzekering dat het hier om een *democratisch* rechts gaat, zal een beetje teleurgesteld zijn over de meeste bijdragen aan de bundel, juist omdat ze zoveel bevatten van het maar al te bekende.

(*Filosofie Magazine*, Jrg.4, nr.3, april 1995)